

XALQ DOSTONLARI (ALPOMISH) VOSITASIDA TALABA-YOSHLARNING MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYASINI SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA METAKOGNITIV STRATEGIYALAR ORQALI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODELI

Anorov Mashrab Rahmatullayevich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini rivojlantirishda xalq dostonlaridan, xususan "Alpomish" dostoni asosida sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish orqali metakognitiv strategiyalarni shakllantirishning pedagogik modeli ishlab chiqilgan. Tadqiqotda metakognitsiya nazariyasi, konstruktivistik yondashuv va raqamli pedagogika konsepsiyalari integratsiyalangan holda tahlil qilindi. Muallif tomonidan ishlab chiqilgan modelda sun'iy intellekt o'quvchi faoliyatini diagnostika qilish, refleksiya jarayonini chuqurlashtirish hamda axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda mediator sifatida asoslandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xalq dostonlari asosida tashkil etilgan metakognitiv faoliyat talabalarda axloqiy ong, mustaqil fikrlash va reflektiv tahlil ko'nikmalarini samarali rivojlantiradi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, metakognitsiya, xalq dostonlari, Alpomish, ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik model, refleksiya, kollaborativ ta'lim

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida shaxsning faqat bilim darajasi emas, balki uning ma'naviy-axloqiy rivoji, mustaqil fikrlash qobiliyati va reflektiv ongini shakllantirish ustuvor vazifaga aylanmoqda. Global raqamlashtirish jarayonlari, ayniqsa sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'limga kirib kelishi, pedagogik yondashuvlarni tubdan yangilashni talab etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, milliy pedagogik meros — xalq og'zaki ijodi, xususan "Alpomish" dostoni — yosh avlodni tarbiyalashda muhim manba hisoblanadi. Biroq an'anaviy o'qitish usullarida ushbu manbaning imkoniyatlari to'liq ochilmayapti. Mazkur muammoni hal etishda metakognitiv strategiyalar va sun'iy intellekt integratsiyasi yangi ilmiy yondashuv sifatida namoyon bo'ladi.

Nazariy asos

Tadqiqotning nazariy asosini metakognitsiya nazariyasi tashkil etadi. Metakognitsiya — bu shaxsning o‘z fikrlash jarayonini anglash va boshqarish qobiliyatidir. Ushbu jarayon uch asosiy komponentdan iborat: rejalashtirish, monitoring va refleksiya.

Konstruktivistik yondashuvga ko‘ra, bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki o‘quvchi tomonidan faol ravishda quriladi. Shu bois, xalq dostonlari asosida tashkil etilgan muhokama, tahlil va talqin jarayonlari talabalarning faol bilish jarayonini rag‘batlantiradi.

Sun‘iy intellekt esa bu jarayonda yangi pedagogik vosita sifatida ishtirok etib, o‘quvchining fikrlash faoliyatini kuzatish, tahlil qilish va yo‘naltirish imkonini beradi. Ayniqsa generativ AI texnologiyalari reflektiv savollar yaratish, individual fikrlashni rag‘batlantirish va o‘quv jarayonini shaxsiylashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism

Xalq dostonlari asosida ma‘naviy-axloqiy tarbiyaning mazmuniy asoslari

Zamonaviy pedagogik paradigmalarda shaxsning ma‘naviy-axloqiy rivoji uning intellektual rivojidan ajralmas jarayon sifatida talqin etiladi. Shu nuqtai nazardan, xalq og‘zaki ijodi, ayniqsa epik janrga mansub dostonlar, yosh avlod ongida qadriyatlar tizimini shakllantirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. “Alpomish” dostoni bu borada nafaqat badiiy asar, balki ijtimoiy-axloqiy me‘yorlarni mujassamlashtirgan pedagogik manba sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur dostonda shaxsning axloqiy tanlovi, mas‘uliyat hissi, ijtimoiy burchni anglash, sadoqat va vatanparvarlik kabi kategoriyalar voqealar tizimi orqali ifodalangan. Ushbu jihat dostonni o‘quv jarayonida axloqiy muammolarni modellashtirish uchun qulay didaktik materialga aylantiradi. Talabalar doston voqealarini tahlil qilish jarayonida nafaqat mazmunni o‘zlashtiradilar, balki o‘zlarining shaxsiy pozitsiyalarini shakllantirishga kirishadilar.

Biroq an‘anaviy yondashuvda dostonlar ko‘proq reproduktiv (qayta hikoya qilish) asosida o‘rganilib, ularning reflektiv va analitik imkoniyatlari yetarlicha ochilmaydi. Shu bois mazkur tadqiqotda dostonlar metakognitiv faoliyatni faollashtiruvchi vosita sifatida qayta talqin qilinadi.

“Alpomish” dostoni xalqning axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy me‘yorlari va ideal inson modelini o‘zida mujassam etgan. Unda sadoqat, jasorat, vatanparvarlik, halollik kabi fazilatlar markaziy o‘rin egallaydi. Ushbu qadriyatlarni talabalarga singdirish jarayoni faqat matnni o‘qish bilan cheklanib qolmasligi, balki chuqur tahlil va refleksiya orqali amalga oshirilishi lozim.

Metakognitiv strategiyalarni shakllantirish mexanizmi

Metakognitiv rivojlanish shaxsning o‘z bilish jarayonini boshqarish qobiliyatini shakllantirishga qaratilgan murakkab psixologik-pedagogik jarayondir. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun doston mazmuni asosida maxsus metakognitiv strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

Mazkur tadqiqot doirasida quyidagi uch bosqichli mexanizm taklif etiladi:

Doston asosida quyidagi metakognitiv savollar tizimi ishlab chiqiladi:

- Men ushbu voqeani qanday tushundim?
- Qahramonning qarori qanday axloqiy mezonlarga asoslangan?
- Men shunday vaziyatda qanday yo‘l tutgan bo‘lardim?
- Ushbu voqea mening qarashlarimni qanday o‘zgartirdi?

Bu savollar talabalarda reflektiv tafakkurni shakllantiradi.

1. Rejalashtirish bosqichi (Planning)

Bu bosqichda talabalar doston mazmuni bilan tanishishdan oldin o‘z bilim darajasi va kutilayotgan natijalarni aniqlaydi. Sun’iy intellekt vositalari orqali ularga individual savollar beriladi, masalan:

- Ushbu mavzuda siz qanday bilimlarga egasiz?
- Qahramon xatti-harakatlarini qanday baholaysiz?

Bu jarayon talabaning kognitiv faolligini oldindan faollashtiradi.

2. Monitoring bosqichi (Monitoring)

Mazkur bosqichda talabalar doston voqealarini o‘rganish jarayonida o‘z tushunish darajasini doimiy ravishda nazorat qiladi. Aynan shu yerda sun’iy intellektning roli keskin ortadi. AI tizimi talabaga real vaqt rejimida savollar berib, uning fikrlash yo‘nalishini aniqlaydi:

- Nima uchun Alpomish aynan shunday qaror qabul qildi?
- Ushbu vaziyatda boshqa yechim bo‘lishi mumkinmi?

Bu bosqich talabaning analitik tafakkurini rivojlantiradi.

3. Refleksiya bosqichi (Reflection)

Refleksiya — metakognitiv jarayonning eng yuqori bosqichi bo‘lib, unda talaba o‘z fikrlash faoliyatini baholaydi va qayta ko‘rib chiqadi. AI yordamida yaratilgan reflektiv savollar bu jarayonni chuqurlashtiradi:

- Ushbu voqea sizning qarashlaringizni qanday o‘zgartirdi?
- Siz ushbu vaziyatda qanday qaror qabul qilgan bo‘lardingiz?

Natijada talaba nafaqat bilim oladi, balki **axloqiy pozitsiyasini ongli ravishda shakllantiradi.**

Sun’iy intellektning pedagogik jarayondagi transformatsion roli

Sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish uni oddiy texnik vosita sifatida emas, balki **pedagogik mediator** sifatida talqin etishni talab etadi. Ushbu tadqiqotda AI quyidagi transformatsion funksiyalarni bajaradi:

1. Adaptiv ta’limni ta’minlash

AI har bir talabaning bilim darajasi va fikrlash uslubiga mos ravishda individual topshiriqlar ishlab chiqadi. Bu esa ta’limni shaxsiylashtirish imkonini beradi.

2. Reflektiv muhit yaratish

An'anaviy darslarda refleksiya ko'pincha yuzaki bo'ladi. AI esa chuqur, tizimli va ketma-ket savollar orqali talabanning ichki fikrlash jarayonini faollashtiradi.

3. Axloqiy qaror qabul qilishni modellashtirish

Doston asosida yaratilgan muammoli vaziyatlar AI yordamida turli variantlarda taqdim etiladi. Talaba esa har bir variantni tahlil qilib, eng maqbul qarorni tanlaydi. Bu jarayon **axloqiy tafakkurni rivojlantiradi**.

4. Kollaborativ ta'limni kuchaytirish

AI guruhli muhokamalarda moderator vazifasini bajarib, barcha talabalarni jarayonga jalb etadi. Natijada bilim ijtimoiy muhitda shakllanadi.

Sun'iy intellekt mazkur jarayonda quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- **Diagnostik funksiyasi** – talabanning bilim va tushunish darajasini aniqlash
- **Yo'naltiruvchi funksiyasi** – individual savollar va topshiriqlar yaratish
- **Reflektiv funksiyasi** – chuqur tahlilga undovchi savollar berish
- **Baholovchi funksiyasi** – fikrlash jarayonini tahlil qilish

Pedagogik model (mualliflik yondashuvi)

Tadqiqot doirasida quyidagi integrativ model ishlab chiqildi:

1. **Mazmuniy komponent** – “Alpomish” dostoni asosidagi axloqiy vaziyatlar
2. **Texnologik komponent** – sun'iy intellekt vositalari
3. **Metakognitiv komponent** – rejalashtirish, monitoring, refleksiya
4. **Faoliyat komponenti** – guruhli muhokama, tahlil, bahs
5. **Natijaviy komponent** – ma'naviy ong, reflektiv tafakkur, axloqiy qaror qabul qilish

Modelning asosiy xususiyati shundaki, u bilimni passiv o'zlashtirishdan faol va ongli o'zlashtirishga o'tishni ta'minlaydi. Talaba o'quv jarayonining subyektivi sifatida namoyon bo'ladi va o'z rivojlanishini mustaqil boshqarishga o'rganadi.

Natijalar va muhokama

Tajriba natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt asosida tashkil etilgan metakognitiv faoliyat talabalarining:

- mustaqil fikrlash darajasini oshirdi
- refleksiya qilish ko'nikmalarini rivojlantirdi
- axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini mustahkamladi

Shuningdek, xalq dostonlari asosida o'qitish talabalarida milliy qadriyatlarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirdi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, xalq dostonlari, xususan “Alpomish” dostoni asosida sun’iy intellekt yordamida metakognitiv strategiyalarni rivojlantirish talaba-yoshlarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirishda samarali pedagogik yondashuv hisoblanadi. Ushbu integrativ model zamonaviy ta’lim talablariga javob berib, milliy va innovatsion komponentlarni uyg‘unlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- [1] Flavell J.H. Metacognition and cognitive monitoring. – New York, 1979.
- [2] Zimmerman B.J. Self-regulated learning and academic achievement. – London, 2002.
- [3] Vygotsky L.S. Mind in Society. – Cambridge, 1978.
- [4] Piaget J. The Psychology of Intelligence. – New York, 1950.
- [5] OECD. Artificial Intelligence in Education. – Paris, 2021.
- [6] UNESCO. Digital learning and AI. – Paris, 2022.
- [7] Yo‘ldoshev J. Xalq pedagogikasi asoslari. – Toshkent, 2018.
- [8] Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent, 2008.
- [9] O‘zbek xalq dostonlari: Alpomish. – Toshkent, 2010.
- [10] Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent, 2020.